

Terénny výskum v kultúrnej antropológii v optike teórie a praxe

Jaroslav Čukan – Boris Michalík

Abstrakt

Príspevok je motivovaný konfrontovaním teoreticky vymedzených výskumných metód v kultúrnej antropológii a jej subdisciplínach – v kulturológii a v etnológii s ich využitím v praxi. Poznatky sú čerpané z publikovaných prameňov a z vlastných skúseností získaných najmä pri výskume kultúry slovenských minoritných spoločností v priestore Dolnej zeme (Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvátsko), tradičnej kultúry na Slovensku či spôsobu života beduínov v Sýrskej púšti. Cieľom je prezentovať praktické informácie, ktoré môžu byť osožné pre bádateľov, a priniesť modifikované pohľady na využitie rôznych výskumných metód.

Kľúčové slová

Vedecký výskum, metodológia, techniky výskumu, terénny výskum, terminológia, informátor.

Úvod

Podstatou práce vedecko-výskumného pracovníka je realizácia vedeckého výskumu. V podmienkach vied o kultúre a umení, historických alebo humanitných vied je neodmysliteľnou súčasťou terénny výskum prostredníctvom rozmanitých výskumných metód a techník. Závisia od aktuálneho stavu a úrovne vedeckého bádania, od predmetu záujmu a cieľa výskumu, interakcie s informátormi a prostredím, od jazykových kompetencií, individuálnych aj kolektívnych skúseností, no tiež od konkrétnych, neopakovateľných podmienok výskumu (ročné obdobie, dĺžka pobytu v lokalite, veľkosť výskumného tímu, logistické otázky, súvislosť medzi skúmanou témou a obdobím realizácie). Výučba metód a techník terénneho výskumu je súčasťou rôznych študijných programov. Ich aplikovanie vychádza z podstaty jednotlivých vedných odborov, no v posledných desaťročiach je trendom interdisciplinárny výskum. Takto dochádza napríklad ku kombinácii antropológických a sociologických, matematicko-štatistických metód či reflektovaniu socioekonomických ukazovateľov. Bez interdisciplinárneho prístupu, využívania/kombinovania kvalitatívnych a kvantitatívnych metód sa nezaobíde ani štúdium, analýza a vypracovávanie rozvojových projektov súvisiacich s viacerými druhmi a formami cestovného ruchu (napríklad kultúrny, genealogický, rekreačný).

Príspevok je motivovaný konfrontovaním teoreticky vymedzených výskumných metód v kultúrnej antropológii a jej subdisciplínach – v kulturológii a v etnológii s ich využitím v spoločenskej praxi. Poznatky sú čerpané z publikovaných prameňov a našich skúseností

získaných najmä pri výskume slovenských minoritných spoločenstiev v priestore Dolnej zeme (Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvátsko), tradičnej kultúry v rôznych regiónoch Slovenska a spôsobu života beduínov v Sýrskej púšti.

Metodológia a teoretické aspekty terénneho výskumu

Od počiatkov sociálnej/kultúrnej antropológie ako vednej disciplíny registrujeme postuláty, metódy, ciele vedeckého výskumu, ktoré viedli najskôr k želanému výsledku (napríklad odhaľovanie genézy sociokultúrnych javov, komparatívna metóda, štúdium kultúrnych prežitkov, konštruovanie štádií vývoja ľudstva, respektíve kultúrnych okruhov, odkiaľ sa mala kultúra šíriť do celého sveta). Evolucionizmus, rôzne formy difuzionizmu aj funkcionalizmu boli súčasťou aj výsledkom vtedajšieho poznania, snahou po čo najadekvátnejšom uchopení vedeckého výskumu; všetky priniesli neoceniteľné poznatky v kontexte štúdia spoločnosti a kultúry a zároveň znamenali a dodnes predstavujú schodík k objaveniu lepších, dokonalejších teoreticko-metodologických východísk.¹ Potreba výskumu a štúdia sociokultúrnych javov a procesov, ich analýza a interpretácia sú možné len použitím vhodného terminologického aparátu. Predstavuje súčasť metodologickej línie (napríklad termíny kultúrny prežitok, kultúrne ohnisko, kultúrny vzor, dimenzie kultúry, kultúrny determinizmus, kultúrna ekológia, ekológia folklóru), ale tiež autonómnou vrstvu vedeckej práce, ktorá umožňuje vykonávať ju na zodpovedajúcej úrovni, alebo je prekonaná a znamená stagnáciu.

Teoreticko-metodologické východiská aj techniky výskumu sú manifestované s osobitným, špecifickým zámerom (napríklad v prípade Tylorových postulátov evolucionizmu, dotazníkov k príprave *Etnografického atlasu Slovenska* (1990) či k štúdiu etnografických skupín na Slovensku (1988)², alebo zreteľne vyplývajú z obsahu a kontextov vedeckých diel (napríklad Benedictovej *Vzory kultúry* (1999), Malinowského *Argonauti západného Pacifiku* (1922)).

Kolektív pracovníkov Katedry manažmentu kultúry a turizmu pripravil pre potreby písania záverečných prác na všetkých stupňoch vysokoškolského štúdia metodologickú príručku.³ Obsahuje podrobný návod a prípadové štúdiu k obsahovej štruktúre záverečnej práce (bakalárskej, diplomovej, dizertačnej, prípadne rigorózneho a habilitačnej), odporúčania pre

¹ Pozri bližšie: SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004.

² Pozri bližšie: napríklad BEDNÁRIK, R.: *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu*. Turčiansky svätý Martin : Matica slovenská, 1942; ŠVECOVÁ, S.: Etnografické skupiny na Slovensku. In: *Národopisné informácie*, 1988, 2, s. 7-16; MRUŠKOVIČ, Š.: *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax*. Martin : Etnografické múzeum SNM, 1993. K *Etnografickému atlasu Slovenska* (1990) boli vypracované podrobné dotazníky ku všetkým oblastiam tradičnej kultúry, podobne k príprave *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska 1 a 2* (1995) kategorizovaný heslár s obsahovou štruktúrou a rozsahom hesiel. K metodológii a technikám výskumu vo folkloristike, k prameňom vedeckého štúdia aj k terminológii v tomto zmysle pojednáva publikácia LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: *Folklor a folkloristika. (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava : Smena, 1982. K prameňom etnologického štúdia, terénneho výskumu, technikám záznamu a k spracovaniu údajov pozri tiež ČUKAN, J.: *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1997.

³ ČUKAN, J. a kol.: *Metódy a techniky výskumu v kultúre a cestovnom ruchu : učebné texty k predmetu Metodológia vedy a výskumu*. Nitra : FF UKF v Nitre, 2017. Dôležitá nie je len pre študentov, ale aj pre vedecko-pedagogických pracovníkov v kontexte jednotného, objektívneho hodnotenia parametrov jednotlivých častí/kapitol a/alebo vo všeobecnosti – pri spracovávaní získaných údajov, v rámci vedecko-výskumnej činnosti.

zameranie/potrebné údaje v Úvode, Metodike práce a metódach skúmania, Súčasnom stave riešenej problematiky a v Závere. V kapitole Metodika práce... sú rozpracované metódy získavania údajov, metódy spracovania údajov a koncipovania práce a napokon jej štruktúra, vedúca k splneniu cieľov. Súčasný stav riešenia problematiky nie je výpočtom autorov a ich prác, ktoré tematicky/obsahovo súvisia s konkrétnou záverečnou prácou, ale aj ich obsahová a metodologická analýza – ako autori postupovali, čo práca obsahuje, no aj neobsahuje, vrátane názoru na použitú terminológiu, jej kritické zhodnotenie a zdôvodnenie jej používania/nepoužívania – aktualizácie. Na tomto mieste nie je našim zámerom definovať jednotlivé metódy a techniky výskumu (napríklad štandardizovaný a neštandardizovaný rozhovor, nezúčastnené a zúčastnené pozorovanie), ale poukázať na dôležitosť a niektoré aspekty terénneho výskumu.

Práca s informátormi

Kľúčová je najmä z hľadiska množstva a kvality získaného materiálu k ďalšiemu spracovaniu. Jej úspech do veľkej miery závisí od typu osobnosti bádateľa, jeho empatie, komunikačných schopností, improvizácie a občas aj náhodných okolností. Nemenej podstatné sú skúsenosti, odhad situácie, predvídanie ďalšieho vývoja. Pozornosť venujeme konkrétnym príkladom, analýze rôznych situácií a polôh, do ktorých sa bádateľ môže dostať v priebehu terénneho výskumu.

1. Dostatok informátorov schopných poskytnúť informácie. Ideálny prípad. Nastáva spravidla vo veľkých spoločnostiach, kde je možné vyhľadať a získať dostatok informátorov k rôznym témam, predstaviteľov inštitúcií aj inteligencie. Získané údaje je možné niekoľkonásobne verifikovať, čím materiál získava na hodnovernosti. Platí to aj opačne. Ak majú mať informácie výpovednú hodnotu, musia byť hodnoverné a teda bezpodmienečne opakovane verifikované. Realizovanie výskumu v takomto prostredí sa javí ako isté a možno jednoduchšie, no je potrebné si uvedomiť, že v minoritnom prostredí sú práve najznámejšie lokality najčastejším cieľom výskumných tímov aj laických záujemcov o synkretizovanú krajskú kultúru. Z nich pochádza najviac publikačných výstupov, komparácií, vo všeobecnosti – pertraktovania. A z toho sú už niektorí miestni obyvatelia (napríklad podľa typu temperamentu) unavení, nevidia zmysel v týchto aktivitách, alebo ich chápu ako žurnalistický formát. Raz jeden nemenovaný duchovný počas našej pracovnej návštevy slovenského minoritného spoločenstva vo vojvodinskom Banáte sarkasticky telefonoval: „Mám návštevu zo Slovenska, zase nás prišli skúmať...“ V tej chvíli sme sa cítili trochu trápne, pretože sme pochopili zmysel jeho vyslovenej myšlienky. My, v očakávaní nových informácií od autentického predstaviteľa evanjelickej cirkvi vo Vojvodine, on, profesionálne ochotný, ústretový, snád' aj ľudsky potešený naším záujmom, pripravený odpovedať na otázky, no so skrytým, asi mierne sarkastickým nadhľadom, ktorému by ideálne porozumel len miestny obyvateľ. Koľkí už u neho takto posedeli?! Každoročne niekto príde a odíde. Ak by sa neudial tento telefonát, veľa vecí by sme si neuvedomili. Podobne vyznieva aj starý antropologický vtíp: Indián kričí na ostatných členov kmeňa: „Rýchlo sa prezeľme, už idú výskumníci!“ To prezeľme je veľmi príznačné. Pretože prezliecť si nemusím len odev. Prezliecť si môžem aj odpovede na výskumné otázky. Profesionálne. Pretože „zase nás prišli skúmať“. Vôbec to tak nemusí byť, pretože každý človek je iný práve tak, ako je špecifická každá lokalita. Limitujúcim faktorom môže byť aj antropológ, jeho psychická kondícia, alebo jednoducho zlý deň. Pri výskume banického folklóru v okolí Banskej Štiavnice moja kolegyňa,

prírodzene komunikatívna, štyri hodiny prechádzala dedinou, nedokázala nadviazať kontakt, všetci ju odmietali a jej frustrácia sa stupňovala. Zdôverila sa mi na ulici pri záhradke, kde pracovala staršia žena. Pozdravila ju, spýtala sa, čo sadí a v tej chvíli mala vynikajúcu informátorku.

2. Nedostatok informátorov schopných poskytnúť informácie. Problematická situácia, ktorá výskum výrazne komplikuje. Pri absencii publikovaných údajov je len malá šanca relevantne ho uchopiť. Takúto situáciu sme zažili v niektorých lokalitách severovýchodného Rumunska, ktoré sme nemali možnosť spracovať v našich vedeckých publikáciách. Prečo ľudia neboli ochotní poskytnúť informácie? Dôvodom mohla byť naša a ich etnická identita. Slovenskú už stratili (niektorí ešte majú zvyšky vedomia pôvodu). Komunikácia prebiehala bez problémov, no nechápali, prečo sme prišli, čo sme od nich chceli.

Terénny výskum často komplikuje jazyková bariéra. Lewis H. Morgan, Miklucho Maklaj alebo Margaret Meadová si dovoľili stráviť medzi domorodcami niekoľko mesiacov, dokonca rokov. V potrebnej miere si osvojili jazyk, využili metódu nezúčastneného a dokonca aj zúčastneného pozorovania. Hlbší prienik do sociálneho a kultúrneho systému je možný len týmto spôsobom. V rámci mapovania a hodnotenia súčasného stavu kultúrneho potenciálu desiatok slovenských minoritných spoločností v štyroch štátoch, v rôznom etnickom a konfesionálnom prostredí a v obmedzenom čase, mal výskumný tím len zriedka príležitosť využiť metódu návratného terénneho výskumu, získanie potrebných jazykových zručností bolo nereálne. V lokalitách so slovenskými spoločnosťami v Maďarsku sme volili metódu využívania miestnych ľudských zdrojov – predstaviteľov inštitúcií, fungujúcich na slovenskom etnickom princípe. Aj opakované školenie o obsahu jednotlivých súčastí hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva, o inštitúciách, ľudských zdrojoch, kultúrnej infraštruktúre a o organizovaných podujatiach sa ukázalo ako neefektívne – zúčastnili sa ho ľudia ochotní pomôcť, prezentovať svoju kultúru, no vo väčšine prípadov, kvôli nedostatočnej znalosti slovenského jazyka, neporozumeli nášmu metodologickému výkladu a vypracovanej, jednoduchej metodike výskumu. V konečnom dôsledku nám nedokázali pomôcť. Ak by bola metodika v maďarskom jazyku, nebolo by možné dosiahnuť objektívny výsledok, lebo súčasťou štandardizovaného rozhovoru bola napríklad aj slovenská príbuzenská terminológia, respektíve charakteristika miestneho nárečia.

Ak má byť cieľom/výsledkom výskumu reálny odraz skutočnosti, nutné je získať údaje o NÁS od respondentov z kategórií MY aj ONI. V kontexte predchádzajúcich úvah krátkodobý terénny výskum neumožňuje osvojiť si jazyky majoritného obyvateľstva (rumunský, maďarský), odpovede verifikovať a objektivizovať. Využívanie tlmočnickej služby by znamenalo skresľovanie reality.⁴

3. Dostatok informátorov neschopných poskytnúť informácie. Sú aj situácie, ktoré vyznievajú pomerne paradoxne. V lokalite, kde žije relatívne veľké množstvo obyvateľov slovenskej národnosti – potenciálnych respondentov, fungujú inštitúcie na slovenskom etnickom princípe, prítomné sú potrebné ľudské zdroje z rôznych kategórií. Synergia medzi bádateľmi a informátormi nefunguje. Nerozumejú otázkam? Ani absolventi vysokých škôl na Slovensku? Ani vedúci predstaviteľ slovenskej školskej ustanovizne? Pýtame sa zle? Nemajú čo povedať? Nechcú odpovedať? Sme podozriví? Boja sa, alebo nechápu účel našej návštevy? Na žiadnu

⁴ Porovnaj s MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Slon, 2001. s. 213-222.

z týchto otázok, napriek skúsenostiam a dostatočnému časovému odstupu, odpovedať nedokážeme. Najpravdepodobnejším dôvodom, nie však uspokojivým vysvetlením, bol komplex najrôznejších okolností. Napokon sa stal najlepším informátorom, nielen o vzdelávacej inštitúcii a o vzdelávaní, školník. Terénny výskum má svoje postupy, zákonitosti, no aj špecifiká. Dnes už vieme – školník všetkých pozná, najmä učiteľov aj rodičov, vypravádza deti až na ulicu a čaká, kým ich odvezie školský autobus. Popritom prehodí reč s okoloidúcimi. Počas výučby chodí po chodbe a počúva aj to, čo sa deje v triedach. Vo voľnom čase sa mu na ulici prihovávajú žiaci – bývalí aj súčasní. Hovoria, čo nové doma, čo robia rodičia, či už majú porobené, čo chystajú. Výborný informátor.

Podobná situácia môže nastať aj v prostredí, kde slovenčina nie je hlavným komunikačným prostriedkom (napr. Sarvaš, Slovenský Komlôš, alebo ešte pravdepodobnejšie v menších dedinách Maďarska, ktoré nachádzame napríklad na mape v publikácii z roku 2001 *Sprievodca slovenským zahraničím* editorky Ľubice Bartalskej).⁵ Nerozumejú otázkam? Nerozumieme odpovediam? Pýtali sme sa na iné. Veľké množstvo maďarizmov, dlhé hľadanie adekvátneho výrazu. Navyše, súčasný slovenský jazyk je v kontraste s archaickou nárečovou slovenčinou, ktorá sa 300 rokov formuje v podmienkach inojazyčnej majority. Napriek dlhoročným skúsenostiam s dolnozemskou slovenčinou, bývame občas prekvapení našimi nedostatkami. Istá pani docentka – etnologička – nám nedávno povedala, že ak nevieme po maďarsky, maďarským prostrediam so slovenskou menšinovou societou by sme sa mali vyhnúť. Povedala to preto, že si na významnej konferencii vypočula predchádzajúce riadky napísané v tomto odstavci. My sme však mysleli aj na túto situáciu a pri výskumoch nám pomáhal denný doktorand z Komárna. Vie po maďarsky, teda skôr – plynulo sa dohovorí. Na náš výskum mala jeho účasť len pozitívny vplyv. Ak sa však bližšie zamyslíme nad priebehom výskumu, zistíme, že sme dostávali odpovede na iné otázky. Maďarsky hovoriaci doktorand preloží odbornú otázku respondentovi – príslušníkovi slovenskej národnostnej menšiny svojou komárňanskou maďarčinou a odpoveď prekladá do slovenčiny. Okamžite zistíme, že odpoveď nekorešponduje s otázkou. Pani docentka mala pravdu. Terénny výskum a jeho priestorové, etnické a jazykové špecifiká sú mimoriadne variabilné a posudzovanie úspechu závisí od kumulácie takých parametrov, ktoré nedokáže očakávať ani výskumník. Podobné skúsenosti, hoci v inom kontexte, máme aj z výskumu spôsobu života beduínov v Sýrskej púšti. Pri opakovaných návštevách kočovníkov plnil funkciu tlmočníka kolega – Arab, žijúci dlhodobo na Slovensku. Mnohé v slovenčine položené otázky sa ani nepokúsil preložiť, pretože boli neprípustné z etnokonfesionálneho hľadiska, špecifickej beduínskej morálky aj celkového kontextu, ktorý by nepochopili. Kládol teda vlastné otázky, čo neskôr aj priznal, a odpovede sa nezhodovali s očakávaniami.

Úspešnosť terénneho výskumu a kvalita získaných údajov vo veľkej miere závisia od vhodných respondentov. Vyhľadávame ich priamo v skúmanom prostredí, alebo sa snažíme zabezpečiť si ich vopred prostredníctvom kontaktnej osoby. Nastať môže niekoľko situácií:

1. Kontakt je ochotný a schopný pomôcť. Naša kontaktná osoba pozná obyvateľov, má prehľad o aktivitách v dedine. Je dôležité, aby mala dobré vzťahy so spoluobčanmi. V takomto prípade máme uľahčenú prácu, pretože náš kontakt nám *otvára dvere*, zabezpečuje nám prijatie takmer všade. Svojou autoritou plynule zabezpečuje nových informátorov v žiadanej štruktúre.

⁵ Porovnaj s KOLEKTÍV: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 1996.

Ako napríklad pani farárka v konfesionalne heterogénnej obci v juhovýchodnej Slavónii. V celej slovenskej komunite prirodzene rešpektovaná servírovala štyrom výskumnikom ľudí na rozhovor priebežne, dokonca podľa jej vlastného časového harmonogramu a dbala, aby sme ho dodržovali. S podobnou nadštandardnou službou sme sa viackrát stretli aj v Sedmohradskom rudohorí, kde nás miestni farári vozili k informátorom do vzdialených horských osád terénnym autom, respektíve traktorom.

2. Kontakt je ochotný, no nie schopný pomôcť. Táto situácia je náročná. Mentálne nastavení na pomoc a bezproblémový výskum spravidla nastáva pád do tvrdej reality. Náš kontakt pozná obyvateľov, no nemá telefónne čísla, nevie, kde bývajú, je to príliš ďaleko, alebo s nimi nemá dobré medziľudské vzťahy. Je stále zaneprázdnený a nevie, kedy sa nám bude môcť venovať. Tento prípad odhalíme pomerne rýchlo. Nie je to vždy nepríjemná situácia, no poďakujeme a odchádzame. Dôležité je získať od neho aspoň jeden ďalší kontakt, tam to skúsime znovu. Takouto vylučovacou metódou sa spravidla uchytíme. V tomto prípade je dôležitá aj empatia, ľudský prístup, poznanie nárečia a jazyka majoritného obyvateľstva či rôznych súvislostí miestnej kultúry.

3. Kontakt nie je ochotný, no je schopný pomôcť. Tento prípad je podstatne nepríjemnejší ako predchádzajúci. Výskumník musí využiť všetky svoje poznatky z psychológie osobnosti, aby dotyčného primäl k spolupráci. Dôvody opytovanej osoby môžu byť rôzne, od osobnostných vlastností až po jej negatívne skúsenosti z predchádzajúcich výskumných návštev. Je potrebné konštatovať, že asi polovica takýchto situácií nemá pozitívny výsledok. Pán farár, administrujúci cirkevný zbor v Srieme, nás pri prosbe o poskytnutie informácií tvrdo odkázal na publikované práce a konštatoval, že *všetko už bolo vyskúmané*. V tomto prípade sme neboli úspešní, no po jeho odchode nám prítomní členovia cirkevného zboru ochotne poskytli potrebné informácie a kontaktovali nás so želanými informátormi. Niektorí odporúčani (potenciálni) respondenti sú presvedčení o svojej nenahraditeľnosti, lebo *všetko vedia najlepšie*. Pri našom príchode v prvom rade zisťujú, či sme už niekoho navštívili. Ak priznáme, že nie je prvý, poďakuje medzi dvermi za návštevu, lebo *už všetko vieme a on nám nemá čo povedať*. Ak to nepriznáme, vedomý svojej dôležitosti sa nechá prosiť, získame od neho potrebné údaje a potom *nám poradí*, ku komu by sme nemali ísť, lebo nič nové by sme sa tam nedozvedeli.

Podmienky realizácie terénneho výskumu

Priebeh práce v teréne výrazne ovplyvňujú najrôznejšie okolnosti, vyplývajúce z prírodno-geografických podmienok, logistických a infraštruktúrnych možností lokality aj okolitých obcí, od časového plánu, ekonomického zabezpečenia výskumu. Do úvahy prichádza niekoľko možností. Z hľadiska získavania informácií je mimoriadne osožné ubytovanie v rodine miestnych obyvateľov. Bádateľ získava príležitosť využívať rôzne variácie výskumných metód od rozhovorov, analýz rodinných albumov, videozáznamov, až po zúčastnené a nezúčastnené pozorovanie pri príprave jedál, starostlivosti o hospodárstvo aj pri najrôznejších každodenných činnostiach. Vzniká tiež možnosť využiť prítomnosť členov rodiny i návštevy príbuzných, známych a susedov. Ak je členov tímu viac, ubytovaním v niekoľkých domácnostiach sa pozitívny efekt znásobuje. Negatívom tejto formy je psychicky a fyzicky vyčerpávajúca vzájomná pozornosť a neustála potreba hostiteľa pomáhať. Výskumník si potrebuje poznámky triediť, spracovať, vyhodnotiť a na to je potrebná istá dávka pokoja a sústredenia. Z tohto hľadiska je komfortnejšie ubytovanie v komerčnom zariadení (hotel, penzión), možnosť individuálneho stravovania a následná návšteva informátorov podľa vypracovaného

harmonogramu. Odpadá tu však možnosť sledovať každodenné rutinné aktivity domácich aj priebežne dopĺňať informácie z identického, kontinuálne vyťažovaného zdroja. Komfort pri ubytovaní závisí od kvality infraštruktúry v mieste výskumu. Zažili sme už aj nevyhovujúce podmienky, hygienický podštandard, nedostatočné vykurovanie v chladnejších obdobiach roka, absenciu možností stravovania. Vtedy výhoda tejto formy ubytovania/pobytu zaniká. Ak sa v skúmanej lokalite nenachádza ubytovacie zariadenie, bádateľ je nútený hľadať v okolí, v prípade odľahlejších lokalít aj niekoľko desiatok kilometrov. Problémom je potom vypracovanie reálneho časového plánu, častá neserióznosť na strane informátorov aj operatívne nahrádzanie takýchto výpadkov. Môže nastať prelínanie termínov aj dlhé čakanie na ďalšie stretnutia, ktoré výskumník v priaznivom počasí trávi prechádzkou po lokalite spojenou s fotodokumentáciou, návštevou cintorína, pohostinstva. V zlom počasí neraz aj čakaním v aute. Dochádzanie na výskum pritom nevyklučuje ubytovanie v nedostatočne kvalitných zariadeniach z hľadiska ubytovania aj stravy, čo je pravdepodobne najnegatívnejší prípad. Pri čakaní na informátora v pohostinstve je tento sociálny priestor vhodný na oslovenie potenciálnych respondentov, sledovanie medziľudských a interetnických vzťahov, počúvanie spôsobu vzájomnej komunikácie príslušníkov minority aj minoritného a majoritného obyvateľstva. V tomto prostredí sa dobre spracováva problematika kultúrnej krajiny, miestnych či chotárných názvov, ktoré spravidla lepšie ovládajú muži. V krčme ich je viac, informácie dopĺňajú, potvrdzujú alebo vyvracajú, vzájomne si pomáhajú pri orientácii na mape.

Opakované výskumy

Z organizačného hľadiska je plánovanie návratného terénneho výskumu spravidla jednoduchšie. V cieľovej lokalite sa už výskumníci orientujú v priestore, majú vytvorené kontakty. Ich množstvo a intenzita závisia od veľkosti obce aj od rôznych kvalitatívnych parametrov (aktivity spolkových organizácií, cirkevných spoločenstiev, frekvencia podujatí, návštevnosť, tradície). Ak k nim patria všeobecne uznávané autority (duchovní, učitelia, predstavitelia samosprávy), výskum môže smerovať ku konkrétnym javom bez predchádzajúceho nadväzovania spolupráce, spoznávania sa, respektíve objasňovania účelu zberu informácií.

Záver

Metodológia, teória a terminológia vedeckovýskumnej práce sa neustále vyvíjajú. Každý tematický/problémový okruh možno uchopiť z mnohých hľadísk podľa vzdelanostného potenciálu autora a konkrétnych možností. Voľba vhodnej metodiky a techník získavania a využitia údajov úzko súvisia s obsahovým zameraním, s cieľmi práce a jej štruktúrou, s heuristikou a sú základom úspešnosti a kvality. Jednoznačne od seba závisia, prelínajú sa. V každom prípade je potrebné premyslieť a vypracovať ich v počiatočnej fáze práce. Metódy, techniky a terminológiu je dôležité kriticky hodnotiť a inovovať v súlade so súčasným stavom poznania. Ani kultúra, ktorú študujeme, nie je statická. Mení sa dokonca aj tradičná kultúra; len tradicionalizmus neprípúšťa pokrok, inovácie.⁶ Ak by sme sa nesnažili o napredovanie, tradicionalistická by sa stala kultúra aj vedy o kultúre. Zdôrazňujeme, že v žiadnom prípade

⁶ K otázkam tradície a tradicionalizmu bližšie napríklad LIBA, P.: *Literatúra a folklór*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1991.

nejde o znevažovanie výsledkov práce našich predchodcov, lebo aj oni sa snažili nadväzovať a tvorivo rozvíjať odkaz bádateľov pred nimi. V tom spočíva kultúrny vývoj v najširšom chápaní – i vývoj vedy.

Terénny výskum je dôležitou formou získavania materiálu viacerých príbuzných vedných disciplín. Súčasné trendy potvrdzujú značnú interdisciplinaritu, ktorá sa prejavuje aj v realizovaní terénneho výskumu. Využitie štatistických metód a napríklad SWOT analýzy je vo vedách o spoločnosti a kultúre v súčasnom štádiu vedeckej práce samozrejmosťou práve tak, ako nové techniky výskumu i dokumentácie kultúrnych javov a ich ekológie (spomeňme napríklad rôzne formy vizuálnej dokumentácie), využitie výsledkov vo vedeckej práci, v spoločenskej praxi aj v rámci propagácie.

Kvalita, sila a intenzita kontaktov s informátormi je determinovaná vzájomnou empatiou a zohľadnením množstva spoločného medzi bádateľom a respondentom (napr. rodová príslušnosť a vek, záujmy, záľuby, vzdelanie, geografický, etnický či konfesionálny pôvod, jazyk, sieť kontaktov). Čím je spoločného viac, tým je silnejší vzájomný vzťah. Pre získanie dostatočného množstva kvalitného materiálu je dôležitá symbióza predispozícií a kompetencií informátora a skúseností antropológa.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104.

Literatúra a zdroje

- BARTALSKÁ, E. (ed.): *Sprievodca slovenským zahraničím*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 2001. 376 s. ISBN 80-88841-18-6.
- BEDNÁRIK, R.: *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu*. Turčiansky svätý Martin : Matica slovenská, 1942. 175 s. Bez ISBN.
- BENEDICT, R.: *Vzory kultúry*. Bratislava : Kalligram. 232 s. ISBN 80-7149-293-0.
- ČUKAN, J.: *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1997. 82. s. ISBN 80-8050-107-6.
- ČUKAN, J. a kol.: *Metódy a techniky výskumu v kultúre a cestovnom ruchu : učebné texty k predmetu Metodológia vedy a výskumu*. Nitra : FF UKF v Nitre, 2017. 60 s. ISBN 978-80-558-1151-2.
- KOLEKTÍV: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 1996. 384 s. ISBN 953-7277-01-1.
- KOLEKTÍV: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, 1995. 484 s. ISBN 80-224-0234-6.
- KOLEKTÍV: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Bratislava : Veda, 1995. 448 s. ISBN 80-224-0235-4.
- KOLEKTÍV: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : Veda, 1990. 124 s. ISBN 80-224-0075-0.
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: *Folklor a folkloristika. (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava : Smena, 1982. 263 s. Bez ISBN.
- LIBA, P.: *Literatúra a folklor*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1991. 194 s. ISBN 80-85183-35-8.
- MALINOWSKI, B.: *Argonauts of the Western Pacific*. London : George Routledge & Sons, Ltd., 1922. 527 p.

- MRUŠKOVIČ, Š.: *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax*. Martin : Etnografické múzeum SNM, 1993. 128 s. ISBN 80-85753-10-3.
- MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Slon, 2001. 267 s. ISBN 80-85850-53-2.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004. 668 s. ISBN 80-246-0337-3.
- ŠVECOVÁ, S.: Etnografické skupiny na Slovensku. In: *Národopisné informácie*, 1988, 2, s. 7-16. Bez ISBN.

The Field Research in Cultural Anthropology in the Scope of Theory and Practice

The paper was motivated by confronting theoretically defined research methods in cultural anthropology and its subdisciplines - in culturology and ethnology with their use in practice. The knowledge is drawn from published sources and from our own experience gained mainly during field research of the culture of Slovak minority communities in the Lower Land (Hungary, Romania, Serbia, Croatia), field research of traditional culture in Slovakia or the field research of Bedouin culture in the Syrian Desert. The aim was to present practical information that can be used for researchers and to bring modified views to the use of various research methods.

Prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu, FF UKF v Nitre
Hodžova 1
949 01 Nitra
jcukan@ukf.sk

doc. PhDr. Boris Michalík, PhD.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu, FF UKF v Nitre
Hodžova 1
949 01 Nitra
bmichalik@ukf.sk